

ЛЕКСИКОГРАФІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК КОМУНІКАТИВНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ПОРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРАГМАТИЧНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

© Тетяна Космеда, 2010

д. філол. н., Дрогобицький державний
педагогічний університет ім. І. Франка

© Тетяна Осіпова, 2010

Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. Сковороди
УДК 811.161.2'374

У статті обґрунтовано передумови й актуальність лексикографічних джерел активного типу, подано концепцію паремійного тлумачного словника комунікативного призначення, що формує в мовця риторичні знання, уміння й навички для ведення успішної комунікації й ґрунтується на пареміографічній концепції, витоки якої належить І. Франкові, “розкодування” паремійного матеріалу в ракурсі прагматично зорієнтованої лінгвістики.

Ключові слова: словники активного типу, паремійний тлумачний словник, риторичні навички, прагматична лінгвістика.

Authors prove preconditions and actual meaning of lexicographic sources of active type, represent the paremiias' explanatory dictionary of communicative essence, forming rhetorical knowledge, skills of the successful communication and founding on paremiagraphic concept with origins, belonging to Ivan Franko, paremia material “decoding” in the sphere of pragmatically focused linguistics.

Keywords: dictionaries of active type, paremia explanatory dictionary, rhetorical skills, pragmatical linguistics.

Існування і чинність мови визначається передусім мірою її активності в житті соціуму, її спроможністю функціонувати в усіх сферах діяльності людини, віддзеркалювати процеси суспільного розвитку, відображати способи мислення етносу тощо.

На теоретичній значущості вивчення живого мовлення наголошували класики мовознавчої науки, зокрема Бодуен де Куртене, Л. Щерба, визначаючи вектор функціональних досліджень у мовознавстві, який найповніше зреалізувався в сучасній лінгвістиці. Розмежовуючи поняття “живої” і “мертвої” мови, Л. Щерба вітає принцип експерименту в мовознавстві, що ґрунтується на вивченні живого мовлення в реальних формах його виявів, укладанні відповідних “живих” словників, що, по суті, було передумовою розвитку сучасної активної лексикографії. “Дослідник живої мови має .. будувати з фактів цього матеріалу деяку абстрактну систему, яку необхідно перевіряти на нових фактах, тобто зіставляти їх із дійсністю” [27: 24–39].

Зауважимо також, що характерною ознакою сучасної лексикографії є “взаємозв’язок філології і культури в широкому сенсі цього слова. Адже значна частина культури будь-якого народу реалізується саме через його мову, а мова закріплена передусім у словнику” [12: 271]. Сучасні прагмалінгвістичні теорії скеровують лексикографічні дослідження у напрямку лінгвістичного функціоналізму, що, власне, й зумовило появу у сучасній лексикографії словників активного типу, які зреалізують принципи системної лексикографії та зорієнтовані на відображення мовної, або “наївної” картини світу, зокрема в семантичному, референційному, прагматичному, конотативному, комунікативному, когнітивному аспектах.

Актуальність цієї наукової розвідки зумовлена колом проблем комунікативної лінгвістики, зокрема необхідністю виявлення засобів “щоденної риторики” з метою підвищення комунікативної компетенції сучасного мовця.

Мета – описати традиційний комунікативний кодекс українців, що дає змогу схарактеризувати національну специфіку спілкування і є важливим у світлі глобалізації наукових пошуків.

Як відомо, призначення тлумачних словників **традиційного (пасивного) типу** – пояснення, трактування, надання дефініцій для

розуміння відповідних мовних одиниць, вони більше налаштовані на “пасивного” мовця. За Л. Щербою, завданням лінгвістики є вивчення процесів мовотворчості, зокрема у сфері слововживання [28: 265–304]. Отже, основна функція словників **активного типу** – сприяти синтезу мовлення, допомагати моделювати мовлення, будувати комунікацію у відповідності з конкретними мовленнєвими жанрами, подіями, ситуаціями. Словники активного типу “готують” своїх користувачів до “живого”, активного мовлення, що в сучасних умовах міжкультурної комунікації є проблемою нагальною.

Залежно від орієнтації словники репрезентують мовний матеріал (слова, фразеологізми та ін., певні пласти лексики, фразеологізмів і под.) на різних рівнях: як на поверхневому (знаковому), так і глибинному (когнітивно-семантичному). Слід констатувати, що в цьому напрямку добрі напрацювання має російська лексикографія. Мовознавці-русисти спромоглися підготувати низку принципово нових словників активного типу – це передусім **лінгвокультурологічні словники** [25], **словники конотонімів** [17], **пояснювальні словники синонімів** [15], **словники дискурсивних слів** [7; 16] **концептуальні словники** [1] та ін. Лексикони активного типу ґрунтуються на таких принципах добору і подачі матеріалу, щоб “прочитання словникової статті приводило до правильного вживання слова у мовленні”, на відміну від “словника пасивного типу, призначеного для аналізу мовлення, що дає можливість точного розуміння слова в контексті на тлі всіх його парадигматичних, синтагматичних, дериваційних властивостей” [6: 214].

Наголосимо, що лексема слово має індоєвропейський корінь, у значенні якого відображено зв’язок компонентів мовленнєвої дії – “говоріння” (“мовлення”) і “слухання”. Ця обставина сама по собі змусила науковців прийти до висновку, що корінь лексеми *слово* колись позначав дещо інше, ніж те, що розуміють у сучасній європейській культурі. *Слово* можна трактувати як деяку цілісну ситуацію, у якій процес “говоріння” передбачає “слухання” і навпаки: “кругообіг мовлення” або навіть дещо більш узагальнене – “кругообіг спілкування” [21: 355].

Висловлена думка цілком стосується, безумовно, не лише слова, але й **цілісних словесних штампів, якими є премії**. Значна

частина паремій містить у собі досвід українського народу щодо чинних законів, правил, стратегій, тактик, принципів, закономірностей, тенденцій і под. ведення комунікації: її планування, моделювання, реалізації відповідних стратегій і тактик з урахуванням конкретних мовленнєвих жанрів, ситуацій, розуміння вербальної і невербальної поведінки, прочитання відповідних комунікативних смислів та ін. Знання паремій, що віддзеркалюють такий досвід українців, звичайно, сприяє підвищенню рівня комунікативної спроможності мовців, їх комунікативної компетенції.

Сьогодні ніхто не заперечує твердження, що володіння **ефективною комунікацією** – це запорука успіху в усіх сферах людської життєдіяльності, тому й актуалізувалася проблема підготовки учнів, студентів, та й представників старшого покоління до активного володіння словом. Одним із **головних завдань** у процесі навчання мові стало завдання, скероване на набуття риторичних знань, умінь і навичок для ведення успішної комунікації, зокрема й повсякденної – **риторики на щодень**.

Вивчати закони комунікації, риторики набагато легше і цікавіше, спираючись на словесні перли народної мудрості – паремій, що надають можливість збагатити комунікативний досвід за рахунок актуалізації його у мовній свідомості накопиченого у віках досвіду українського народу. Повага до традиції, її знання і наслідування, знання української мови у якості рідної і як державної – це важлива умова розвитку суспільства, його належного поступу, становлення державності. За період незалежності України, коли у світовій спільноті зріс інтерес до України як держави, налагодилися відповідні дипломатичні, економічні, науково-технічні, культурні і под. зв'язки з іншими державами світу, виникла й гостра потреба організувати процес навчання української мови як іноземної.

Отже, все сказане **підтверджує нагальну необхідність видання словників комунікативного типу**, що сприяли б підвищенню рівня комунікативної компетенції носіїв сучасної української мови і, відповідно, їх мовленнєвої спроможності. Очевидно, таке завдання є одним із першочергових завдань сучасної української лексикографії.

Можна констатувати, що етнічна специфіка міжособистісного й міжнаціонального спілкування, яка репрезентує ментальний шар

комунікації, на сьогодні вивчена недостатньо. Дослідники українського пареміологічного фонду давно зауважили, що паремії можна вважати свого роду *кодексом неписаних законів моралі і поведінки* [див. про це: 18], який надає можливість “заглянути в найдавніший світогляд людства за часів прелогічної думки, де лежить коріння до певного розуміння й сучасного...” [2: 6]. Проте до сьогодні українські науковці не спромоглися укласти такий “кодекс”.

“**Комунікативний кодекс українців у пареміях**” – перший в Україні тлумачний словник паремій нового типу, що містить частину паремійного фонду українців, передусім прислів'я та приказки, які омовлюють комунікативні закони, правила, тенденції, принципи, стратегії, тактики та ін., що є підґрунтям моделювання, реалізації, регулювання, розуміння процесу спілкування з урахуванням етнічної своєрідності українців.

Ідея створення та розробка проекту цього словника належить доктору філологічних наук, професору Т. Космеді, яка здійснювала загальне керівництво роботою над укладанням словника та його редагування, а добір паремійного матеріалу, його оброблення – Т. Осіповій.

За характером репрезентованої мовної одиниці (реєстрової одиниці) – це **паремійний словник**, а **за видовим критерієм** – **комунікативний словник**, мета якого – підвищити рівень комунікативної компетенції сучасних українців за рахунок ознайомлення з механізмами чинності комунікативних процесів, їх технологіями, стратегіями, тактиками, правилами, законами і под., вербалізованими у пареміях як відповідних словесних штампах, крім того, цей словник сприятиме активізації мовлення, власне, і в аспекті використання паремій.

“Комунікативний кодекс українців у пареміях” – неповний словник: він містить лише основні паремії з найавторитетніших джерел. Завдання полягало не у створенні видання, досконалого у всіх відношеннях, а зображення того “зрізу”, який би репрезентував найпопулярніші, найпоширеніші паремії, що містять комунікативний досвід українців. Паремії тут не зібрані, а відібрані. Отже, не зазначено мети академічного впорядкування усієї системи паремій, що омовлюють відповідні комунікативні процеси, явища, події, закони, правила і т. д.

Видання словника не може плануватися таким, що цілком завершений ще й тому, що комунікативні процеси перебувають у постійному розвитку, а подальше їх вивчення розширюватиме комунікативний кодекс і поглиблюватиме науку про спілкування.

Словник адресовано викладачам, студентам вишу, вчителям та учням середньої школи, гімназії, ліцею; усім, хто пов'язаний із вивченням української мови як рідної, так й іноземної; філологам широкого профілю, філософам, психологам, етнологам, культурологам, усім, хто цікавиться проблемами комунікативної лінгвістики, теоретичної та практичної риторики.

Обсяг словника – 700 паремійних одиниць. Основна одиниця мови, що її репрезентують у словнику, як зауважувалося, – це паремія, тому є необхідність пояснити, що розуміють під цим терміном.

Під **паремією** (від гр. *paroimía* – прислів'я, приказка, притча) розуміють стійкі відтворювані, культурно марковані одиниці переважно реченневої структури. За лінгвістичною традицією (С. Адальберг, К. Вандлер, В. Даль, М. Комаров, М. Номис) **паремію вважають родовим поняттям, що об'єднує широкий спектр фольклорних жанрових різновидів, зокрема це прислів'я, приказка, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмета, примовка, мудрування, каламбур, нісенітниця** тощо. Спостереження за функціонуванням паремій у мовленні зумовило зародження прагматично спрямованої думки. Характеризуючи видовий комплекс жанру приповідок (паремій), І. Франко зазначає, що це “не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, уципливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивітрені формули ворожби – “примовлянь”, .. найрізноманітніші пародії (молитов, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв) .., деякі “застарілі” загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав вважати їх загадками і вживає як прислів'я” [8: 94–96].

Питання про лінгвістичний статус паремій, їх класифікацію до сьогодні залишається дискусійним у мовознавчій науці. Дотримуючись широкого розуміння об'єкта фразеології і

кваліфікуючи паремії як один із класів фразеологічних одиниць – фразеологічні вирази (стійкі відповідно до своєї структури та функціонування звороти), водночас сприймаємо думку, що паремії є семіотичними феноменами мови, що мають подвійну спрямованість: з одного боку, – це знаки системи мови з відповідною синтаксичною природою, а з іншого, – мікротексти, занурені у дискурсивну сферу, що мають номінативну і комунікативну природу. У цьому зв'язку слушною є заувага С. Пилипчука про те, що “паремійна одиниця у певній актуалізаційній комунікативній ситуації може втрачати свій функціонально-семантичний заряд і набувати нових, зумовлених контекстом, прагматичних властивостей, змінюючи при цьому свою видову віднесеність” [19: 70]

Паремії як наслідок колективної мовленнєвої діяльності народу у минулому, зрозуміло, сьогодні розглядають як діахронічне явище, яке зумовлене психологічними (В. фон Гумбольдт, В. Вундт, О. Потебня, Л. Виготський, О. Леонтьєв, А. Лурія, М. Жинкін та ін.) й соціологічними чинниками (І. Бодуен де Куртене, Є. Поливанов, Л. Якубинський, Б. Ларін, Г. Винокур, Ш. Баллі, Г. Каррі та ін.). Це одиниці мовлення, що репрезентують групову та надіндивідуальну форми *комунікативної поведінки* (П. Анохіна, О. Горошкіна, О. Дуденко, Ю. Прадід, Л. Ставицька, Г. Яворська та ін.).

Методологічним підґрунтям словника стала зокрема і лексикографічна концепція І. Франка як така, що, незважаючи на час, який пройшов від моменту її розробки, знаходиться у межах сучасної лексикографічної парадигми. Фундаментальні пареміологічні дослідження І. Франка утвердили класичну пареміологічну концепцію на засадах видової та жанрової диференціації, генетичного вивчення паремійного матеріалу, встановлення відповідного співвідношення етнічного і загальнолюдського у паремійних текстах (*принцип лінгвогеографії; принцип оригінального тлумачення; принцип посилення на джерела; принцип компаративного аналізу; класифікація із застосуванням принципу розширення варіантних гнізд*), що забезпечує чистоту наукового дослідження. “Науковець створив оригінальну схему дослідження паремій, головним критерієм якої стало врахування складної внутрішньої природи жанру” [19: 151]. Проте дослідники не виокремили ще один важливий принцип, що його застосував

І. Франко, можливо, до кінця теоретично його і не усвідомлюючи. Це *принцип комунікативно-прагматичного опису*, що зазначає феноменальну природу паремій як одиниць мови і мовлення, комунікативних одиниць, одиниць дискурсивних. У процесі репрезентації паремій І. Франко як учений, хоча, ймовірно, й непослідовно, фактично виокремлював ознаки, що вказують на специфіку застосування цих паремій у комунікації, у конкретних комунікативних ситуаціях, дискурсі, при цьому деколи навіть виокремлювався тип комунікативного жанру (конкретніше про це див. працю Т. Космеди) [див. про це: 10].

Наведемо кілька прикладів із відповідними коментарями І. Франка, зауважимо при цьому, що деякі з “комунікативних ходів” письменник називає “формулами” (очевидно, формулами (формами) комунікації), наголошуючи на тому, що ці вирази є найусталенішими, порівн.: *Щезай, сатано!* – коментар І. Франка: *формула відвертання* [Ф, III: 80]; *Ні за-що у світі* – коментар І. Франка: *найсильніше заперечення* [Ф, III: 97]; *Руки б йому святилися* – коментар І. Франка: *благословлять такого, що побив когось по справедливості, прим., діти батька* [Ф, III: 69]; *Не все те робиться, про що говориться* – коментар І. Франка: *говорять, коли хтось погрожує комусь* [Ф, III: 30]; *Коли знаєш руську мову, то знай же й політику* – коментар І. Франка: *під політикою тут розуміється спосіб чемного поводження з людьми* [Ф, III: 74]; *Якби здоров'я* – коментар І. Франка: *звичайна примовка матеріної або взагалі людської ласкавості* [Ф, III: 59] і под. Особливо вдалі з таких коментарів автори-укладачі цього словника подають у змісті словникових дефініцій, зауважуючи, що наведене тлумачення належить І. Франку.

Отже, І. Франко розробив послідовну пареміографічну концепцію, що залишається новаторською до сьогодні; він подає концепцію “розкодування” паремійного матеріалу в ракурсі сучасної прагматично зорієнтованої лінгвістики. Цей підхід до витлумачення лінгвістичної концепції І. Франка [див. про це: 10], на жаль, ще недостатньо популяризований і поширений. Погодимось із думкою, що для багатьох поколінь пареміографів “Франкова методологічна схема опрацювання жанрового репертуару залишається відправною точкою на шляху до його комплексного, всебічного вивчення” [19: 152]. Це справді так, оскільки концепція І. Франка щодо

лексикографування паремій з урахуванням непоміченого С. Пилипчуком і витлумаченого Т. Космедою *комунікативно-риторичного принципу* покладена в основу концепції цього словника.

Джерельною базою словника став паремійний матеріал, уміщений у таких фольклорних збірках, як: “Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем” (репринтне відтворення з вид. 1841 р. – Львів, 2003); “Галицько-руські народні приповідки, що зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко” (Львів, 2006); “Казки, прислів’я і т. п., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І. Манжурую” (репринтне відтворення з вид. 1890 – Дніпропетровськ, 2003); “Українські приказки, прислів’я і таке інше” М. Номиса (Київ, 2004); “Збірка українських приказок та прислів’їв” А. Багмета (репринтне відтворення з вид. 1929 р. – Київ, 2004); “Прислів’я та приказки” М. Пазяка (Київ, 1989, 1990, 1991) та ін., що певною мірою репрезентують регіональну і діахронічну специфіку українських паремій.

Кожна стаття репрезентує такі структурні компоненти, як: 1) реєстрова одиниця (РО); 2) посилання на джерело, де зафіксована РО (при цьому використано відповідні скорочення, що репрезентовані у Списку прийнятих скорочень); 3) кваліфікація комунікативного статусу РО, її функцій (стратегія, тактика, правило, тенденція, закономірність тощо); 4) елементи етнокультурної конотації та мовний коментар; 5) потенційні рекомендації щодо використання РО у мовленні.

Внутрішня єдність забезпечується відсиланнями (*див. також*) до інших статей закону за умов синонімічної варіативності паремій, наявності варіативних тактик або за межі зазначеного закону в разі вияву синкретичного смислу паремії як репрезентанти інших комунікативних законів, наприклад: **З яким пристаєш, таким сам станеш** [Ф, II: 794]. *Див. також: закон дзеркального розвитку спілкування; Зла дружина зіпсує доброго сина* [Ф, II: 72]. *Див. також: закон дзеркального розвитку спілкування.*

Із метою дотримання принципу семантичної достовірності і точності, використано фахові лексикографічні джерела, в яких укладачі інколи подають пояснення паремій (М. Номис, І. Манжура, А. Багмет), найкваліфікованішим і найповнішим серед них є, безперечно, видання І. Франка “Галицько-руські народні приповідки”

у шести зошитах, що нині, на щастя, завдяки С. Пилипчуку, перевидано у трьох томах, де, як зауважувалося, письменник подає коментарі із своєрідним зазначенням прагматичної ситуації, стилю мовлення, гендерних, вікових особливостей мовця, певною передісторією або генезою паремії, що дає право віднести названий словник до праобразу сучасних словників активного типу і скеровує нашу роботу в аналогічному напрямку.

Зауважимо, що в окремих випадках автори-укладачі заміняли деякі архаїчні або діалектні форми слів, що входять у паремію, на їхні сучасні варіанти.

Крім того, інформацію до словникових статей дібрано зі спеціальних наукових джерел, які перераховані у Списку використаної літератури, а в окремих випадках зроблено поклики безпосередньо у текстах словникових статей.

Зразки словникових статей

Добре то кажуть: свій своєму поневолі брат [Ф, III: 89].
Репрезентовано сутність стрижневого принципу дії закону дзеркального відображення спілкування, коли партнери підтримують стиль спілкування, зокрема дружній, відкритий, партнерський. Смысл паремії пов'язаний із давніми уявленнями українців, що закріплені поняттями, які базуються на дихотомії “свій” – “чужий”. Паремія впливає на формування відповідного стилю взаємостосунків і сприймається як неписаний закон – свій своєму найперше має допомагати (тлумачення І. Франка), який схвалюється народом і сприяє зміцненню родинних, соціальних і етнічних зв'язків. Цю приказку можна використовувати як повчання, настанову, аргумент, коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації.

Якийсь дурень вигадав, а мудрий повторив [Ф, II: 87].
Репрезентовано ситуацію, коли адресат, не замислюючись, віддзеркалює комунікативну поведінку свого партнера, що свідчить про відсутність у нього власних стратегій спілкування через певні причини, наприклад, через збуджений емоційний стан (ейфорії або депресії), або некомпетентність у відповідній сфері діяльності, зокрема через неповноту інформації та ін. Зазначені причини важливо враховувати при оцінці комунікативної поведінки адресата. Паремію можна використовувати як коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації.

Використання у словнику комунікативної термінології для однозначного її розуміння потребує репрезентації значення основних термінів, що характеризують відповідні **параметри комунікації**, тому доцільно, спираючись на загальноприйняті дефініції, зафіксовані у наукових працях і лексикографічних джерелах [4; 22; 13 та ін.], подати визначення таких понять, як **принципи, максими, постулати спілкування, комунікативна стратегія, тактика, тенденція, закономірність, вербальна й невербальна комунікація, мовленнєвий акт (повідомлення, адресант, адресат), мовленнєвий жанр, просодика, екстралінгвістика, проксеміка, окулесика, фізіогноміка, ольфакція, такесика, гастика, гаптика, хронеміка.**

Комунікативні закони склалися у процесі поступу суспільства і закріплювались у стереотипах поведінки, мислення, мовлення. Як відомо, чинність комунікативного закону виявляється у тому, що сформовані між учасниками типової комунікативної ситуації взаємозв'язки повторюються незалежно від того, хто бере участь у спілкуванні, з якою метою, в якій ситуації; закони як істотні, стійкі, повторювані зв'язки між комунікативними явищами, реалізуються незалежно від конкретних умов і конкретної ситуації спілкування.

Відповідно до загальних формулювань із урахуванням національних особливостей комунікації, відображених у пареміях, у **словнику репрезентовано 18 законів**, дефініції яких також подано у Передмові до словника: 1. Закон дзеркального розвитку спілкування; 2. Закон довіри до зрозумілих висловлювань; 3. Закон емоційного пригнічування логіки; 4. Закон емоційної афіліації (“зараження”); 5. Закон залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль; 6. Закон комунікативного самозбереження; 7. Закон мовленнєвого поглинання емоцій; 8. Закон мовленнєвого посилення емоцій; 9. Закон мовленнєвого самовпливу; 10. Закон модифікації нестандартної комунікативної поведінки учасників спілкування; 11. Закон прискороного поширення негативної інформації; 12. Закон притягання критики; 13. Закон прогресивного зростання нетерпіння слухачів; 14. Закон пропорційності результатів інформаційним або комунікативним інвестиціям; 15. Закон ритму спілкування; 16. Закон самовиникнення інформації; 17. Закон спотворення інформації

(“зіпсований телефон”); 18. Закон стереотипізації об’єкта комунікації.

Побудова словника зумовлена специфічністю його змісту. Словник складається з **Передмови; Списку прийнятих скорочень; Частини першої**. “*Репрезентація українських паремій у фокусі основних законів комунікації*”; **Частини другої**. “*Алфавітний список паремій, використаних у першій частині словника*” та **Списку використаної літератури і джерел**.

Частина перша укладена за принципом класифікації паремійного матеріалу відповідно до *законів комунікації* і складається, відповідно, з 18 розділів, кожний із яких розкриває сутність того чи того закону з урахуванням основних параметрів, що регулюють комунікативний процес (закономірності, тенденції, стратегії, тактики, правила, жанри, ситуації тощо), а в межах виокремлених параметрів – за алфавітним принципом, так само, як і самі розділи, оскільки жоден закон не претендує на превалювання, бо регулює конкретну комунікативну ситуацію, що спонтанно виникає під час спілкування.

Частина друга становить *алфавітний покажчик паремій*, поданих у першій частині, із указівкою сторінок, де ці паремії можна знайти, що не тільки суттєво полегшує пошук потрібної паремії у системі відповідних законів комунікації, але й дає змогу простежити синкретичні властивості паремії, що слугує ілюстрацією до двох і більше законів одночасно, наприклад, у Ч.1 *Закон дзеркального розвитку спілкування* подано таку статтю:

За вашим шепотінням і нашого крику не чути [УПП: 338]. Психологічним підґрунтям цієї паремії є закон дзеркального відображення спілкування, коли мовці підсвідомо копіюють поведінку один одного (відповідають шепотінням на шепіт, криком на крик). Приказка відображає процес розвитку комунікативної девіації (невдачі), коли учасники спілкування використовують протилежні за формою засоби комунікації. Прийом заміни назв цих засобів на протилежні перетворює вислів на каламбур (не чути може бути шепоту, а не крику), що змушує одного з мовців зупинити свою увагу на зауваженні. Цю приказку слід використовувати для стримування розвитку негативного емоційного стану опонента, вона акцентує увагу на неадекватному використанні голосу (крик

називається шепотінням). Такий хід примушує опонента миттєво змінити тактику. Зазначена паремія омовлює також параметри *закону модифікації нестандартної поведінки учасників спілкування*, але за базовим принципом може бути залучена до реалізації комунікативного закону, що тут подається. *Див. також: закон модифікації нестандартної поведінки учасників спілкування.*

Було помічено, що паремії можуть зреалізовуватись у різних комунікативних ситуаціях як мовленнєвий акт, більшою або меншою мірою відображаючи той чи той закон комунікації. Така закономірність виявляється:

1) у спроможності паремії репрезентувати різні комунікативні закони, зберігаючи одну й ту саму дефініцію, порівн.:

Як не бачу – душа мре, як побачу – з душі пре [УПП: 166].
Див. також: закон пропорційності результатів інформаційним або комунікативним інвестиціям.

Як не бачу – душа мре, як побачу – з душі пре [УПП: 166].
Репрезентовано сутність комунікативної тенденції, що ґрунтується на суперечності уявного і реального в сприйнятті об'єкта комунікації. Внаслідок такої невідповідності віртуально створений образ вабить, а реальна особа викликає відразу. Комунікативна проблема адресанта тут набуває ознак психологічної, пов'язаної з фрустрацією (від лат. *frustratio* – омана, марні сподівання) – емоційним станом, що викликаний невідповідністю реалії в задоволенні потреби, а це детермінує формування негативних рис характеру, зокрема з'яву емоцій гніву стосовно об'єкта комунікації, що провокує агресивну поведінку адресанта. Знання психологічних чинників стосовно наявності підґрунтя щодо реалізації відповідних комунікативних процесів сприяє раціональному відбору стратегій і тактик спілкування. У мовленні цю паремію слід використовувати як коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації. Паремія репрезентує також *закон емоційного пригнічування логіки*.

Дефініція паремії, зазначеної в межах дії двох законів – *закону пригнічування логіки та закону пропорційності результатів інформаційним або комунікативним інвестиціям* подана в словнику один раз, оскільки вона цілком ідентична у функціональному аспекті;

2) у спроможності паремії набувати різних дефініцій відповідно до конкретних комунікативних умов, порівн.:

Не бачила очком – не кажи язичком! [УПП: 236].
Вербалізовано сутність комунікативної тенденції стосовно недовіри до інформації, що подається не з “перших вуст” і репрезентує зауваження адресатові, який намагається засвідчити подію, свідком якої він не був; паремія також омовлює сутність правила комунікативної поведінки, що нівелює дію закону спотворення інформації, яку можна кваліфікувати як синкретичну, оскільки вона стосується двох законів. У мовленні ця паремія зреалізовує жанри настанови, рекомендації, зауваження тощо. *Див. також: закон спотворення інформації.* (Паремія зазначена в межах **закону модифікації нестандартної поведінки учасників спілкування**).

Не бачила очком – не кажи язичком! [УПП: 236].
Репрезентовано комунікативне правило, що певним чином нівелює дію комунікативного закону: адресант висловлює недовіру до інформації, що подається не з “перших вуст” мовцем, який не був свідком події. У мовленні ця паремія зреалізовує жанр зауваження, її також можна використовувати як прийом переривання комунікативного акту. *Див. також: закон модифікації нестандартної поведінки учасників спілкування.* (Паремія зазначена в межах **закону спотворення інформації (“зіпсований телефон”)**);

3) у синонімії або смисловій варіативності паремій у межах одного або декількох законів, порівн.:

Не піймав – не кажи злодій! [Баг.: 59]. Репрезентовано сутність комунікативної тенденції стосовно безпідставності звинувачення, що не базується на конкретних фактах. Зважаючи на силу слова та його впливову здатність, зазначена паремія омовлює правило комунікативного етикету, є попередженням мовця щодо обережного користування словом. У мовленні вона може зреалізовувати жанри зауваження, попередження, настанови, рекомендації, бути відповідним коментарем або маркером конкретної комунікативної ситуації. *Див. також: закон стереотипізації об’єкта комунікації.* (Паремія зазначена в межах дії **закону модифікації нестандартної поведінки мовця**).

Не кажи “злодій”, поки за руку не схопив [Льк.: 63].
Вербалізовано комунікативне правило, що забезпечує кожному члену

суспільства презумпцію невинності. Норми соціальної комунікації не припускають безґрунтовних звинувачень із метою гарантування кожному члену суспільства права на збереження честі й достоїнства. У мовленні цю паремію слід використовувати як попередження, настанову, рекомендацію, коментар або маркер відповідної комунікативної ситуації. *Див. також: закон модифікації нестандартної поведінки мовця (Не піймав – не кажи злодій! Не спіши карати – спіши вислухати).* (Паремія зазначена як синонімічний варіант **у межах дії двох законів – закону модифікації нестандартної поведінки мовця та закону стереотипізації об'єкта комунікації**).

Не спіши карати – спіши вислухати [Баг.: 56]. Репрезентовано сутність комунікативної тенденції стосовно встановлення істини шляхом вислуховування та опитування, а не внаслідок поспішних необ'єктивних висновків. Справедливість як ментальна риса українства формується на засадах громадського устрою української спільноти, звичаєвого права, що оберігало інтереси всіх і кожного члена громади. Як комунікативне зауваження це висловлення має упередити помилкове рішення, як комунікативне правило – сформуванню правовий стереотип поведінки. *Див. також: Не піймав – не кажи злодій!* (Паремія зазначена як смисловий варіант вихідної РО *(Не спіши карати – спіши вислухати)* **в межах дії одного закону – закону модифікації нестандартної поведінки мовця**).

В “Алфавітному списку паремій...” синкретичні властивості зазначено таким чином:

Як не бачу – душа мре, як побачу – з душі пре (с. **62, 186**)

Не бачила очком – не кажи язичком! (с. **129, 211**)

Не піймав – не кажи злодій! (с. **133, 135, 231**),

де напівжирним шрифтом позначено основну дефініцію паремії – таку, що більшою мірою репрезентує комунікативний потенціал цієї мовної одиниці.

У **Списку використаної літератури** подано назви джерел, що стали в нагоді: а) у процесі створення словникової концепції, б) під час вибору паремій як компонентів словникових статей, в) під час формулювання змісту словникових статей. Відібрані джерела містять інформацію мовознавчого, філософського, етнографічного,

історичного і под. характеру, що була необхідна для належного оформлення змісту словникових статей.

Зазначений словник є першою науковою розвідкою в “комунікативній” пареміології і має потужний потенціал щодо розвитку й удосконалення. Найближчою **перспективною** цієї праці є поповнення чинного словника новими паремійними одиницями й укладання ще однієї частини, яка б ілюструвала комунікативні властивості кожної паремії в конкретних ситуаціях мовлення з наданням ілюстративного матеріалу із художньої літератури.

Отже, в сучасній лексикографії окреслились інноваційні тенденції, що сприяють розвитку мовознавчої науки в цілому.

Література

1. Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Баг.: Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв: [2-ге вид., стереотип., з репринтного відтворення вид. 1929 р.]. – К.: Техніка, 2004. – 224 с. (Народні джерела).
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ „Академія”, 2004. – 342 с. (Серія “Альма-матер”).
4. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с. (Словники України).
5. Гамова Г. І. Ділове спілкування і мовленнєва діяльність / Г. І. Гамова // Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки: зб. наук. праць за матер. наук. семінару / [за ред. Т. А. Космеди]. – Львів: ПАІС, 2007. – С. 34–45.
6. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. – М.: Рус. яз., 1980. – 253 с.
7. Дискурсивные слова русского языка: Опыт контекстно-семантического описания / [под. ред. К. Киселевой и Д. Пайара]. – М.: Метатекст, 1998. – 447 с.
8. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / [підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. І. Дея] // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 94–96.
9. Ільк.: Галицькі приповідки і загадки: [зібрані Григорієм Ількевичем; репр. відтв. з вид. 1841 р.] / [ред. Н. Бічуя;

- авт. післямови Р. Кирчів]. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 144 с.
10. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.
  11. Космеда Т. А. Параметр “вишуканість мовлення” в лінгвістичній концепції Івана Франка / Т. А. Космеда // Людина. Комп’ютер. Комунікація: [зб. наук. пр.]. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – С. 45–50.
  12. Костюшко О. Тематичні словники в сучасній слов’янській лексикографії / О. Костюшко // Проблеми слов’янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 271–280.
  13. Лабунская В. А. Невербальное поведение: (Социально-перцептивный подход) / В. А. Лабунская. – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та им. М. А. Суслова, 1986. – 234 с.
  14. Муравьёва Н. В. Язык конфликта / Н. В. Муравьёва. – М.: Изд-во МЭИ, 2002. – 264 с.
  15. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / [под общим рук. акад. Ю. Д. Апресяна]. – М.: Школа “Языки русской культуры”. – Вып. 1 (1997). – 552 с. – Вып. 2 (2000). – 488 с. – Вып. 3 (2003). – 624 с.
  16. Объяснительный словарь русского языка: Структурные слова: предлоги, союзы, частицы, междометия, вводные слова, местоимения, числительные, связочные глаголы. / Гос. ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина; В. В. Морковкин, Н. М. Луцкая, Г. Ф. Богачева и др. / [под. ред. В. В. Морковкина. – 2-е изд., испр.]. – М.: ООО “Издательство Астрель”, 2002. – 422 с.
  17. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: ООО “Юго-Восток, Лтд”, 2004. – 412 с.
  18. Пазяк М. Передмова // Українські прислів’я і приказки: [збірка] / [упоряд. С. Мишанич та М. Пазяк]. – К.: Дніпро, 1983.
  19. Пилипчук С. М. “Галицько-руські народні приповідки”: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / С. М. Пилипчук. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Ів. Франка, 2008. – 219 с.
  20. Сафир Мойсей Мысли и фразы: [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://frazza.net.ua/?f=a00353>.
  21. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры / Ю. Степанов. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.

22. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж: АОЗТ “Полиграф”, 2001. – 252 с.
23. Українські прислів'я та приказки: [збірка / упоряд. С. Мишанич та М. Пазяк]. – К.: Дніпро, 1983. – 390 с.
24. УПП: Українські прислів'я та приказки: [збірка / упоряд. С. Мишанич та М. Пазяк]. – К.: Дніпро, 1983. – 390 с.
25. Филицина В. П. Русские фразеологизмы: Лингвострановедческий словарь / В. П. Филицина, В. М. Мокиенко / [под. ред. Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова]. – М.: Рус. яз., 1990. – 220 с.
26. Ф–І (II, III): Галицько-руські народні приповідки: [у 3 т] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 2-е вид. – Т. 1. – 818 с. – Т. 2. – 813 с. – Т. 3. – 699 с.
27. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – М.: Наука, 1974. – С. 24–39.
28. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – М.: Наука, 1974. – С. 265–304.

ПРОСПЕКТ СЛОВНИКА “ЛОГІСТИКА. СЛОВНИК ТЕРМІНІВ”

© **Марія Григорак, 2010**

к. екон. н., Національний авіаційний університет (Київ)

© **Ірина Казиминова, 2010**

к. філол. н., Інститут української мови НАНУ (Київ)

УДК 811.161.2'374:685.7

У статті окреслено засади створення термінологічного словника з логістики – науки, яка стрімко розвивається в Україні, має власний термінологічний апарат, проте досі не має кодифікації логістичної терміносистеми в словнику галузевої термінології. Подано відомості про склад, значення, характер та завдання словника, наведено структуру словникової статі та інформацію про систему посилань.